

Dominium terrae – amor terrae Izmirenje čovjeka i prirode*

Valentin Požaić

Filozofsko – teološki institut Družbe Isusove, Zagreb

Sažetak

U ranim počecima povijesti ljudskog roda čovjekovi zahvati u okoliš bili su zapravo obrambene naravi. Ubojiti zahvati u okoliš, novijeg datuma, urodili su poraznim sukobom čovjeka i prirode, te ugrozili sam ekosistem. Put izmirenja, izlaz iz današnjeg stanja ugroženosti nije ni u bijegu od odgovornosti, ni u ponovnom tabuiziranju prirode, već u prementalizaciji današnjeg čovjeka – u skladu s biblijskom porukom. Osnovna je istina kršćanske vjere da je Bog ljubav. Čovjekovo je poslanje, jer je slika Božja, da u ljubavi upravlja svijetom. Autentični *dominium terrae* ima svoj temelj i opravdanje u *amor terrae*.

Ključne riječi: *dominium terrae*, enciklika, ekosustav, kršćanska vjera, ljubav, manipulacija, mir s prirodom, mir s Bogom, odgovornost

Naš govor o dostojanstvu i vrijednosti ljudskog života, o ljudskim pravima, ne može mimoći pitanje uvjeta ljudskog života. Očito je, ne može mimoći pitanje temeljnog uvjeta života, pitanje okoliša. Intenzitet naše svijesti o toj činjenici ovisi o intenzitetu našeg poniranja u misterij čovjeka, u misterij okoliša i konačno u misterij Boga–Stvoritelja, kao i u njihov međusobni odnos.

Prapovijest odnosa čovjeka i okoliša obilježena je međusobnim skladnim odnosom. Okoliš je za čovjeka bio *edenski vrt*, raj na zemlji, a čovjek je za okoliš bio *pastir*, onaj koji sve imenuje i nad svime bdi. Bliža povijest odnosa čovjeka i okoliša obilježena je uzajamnim sukobima. Do ne tako davno, mogli bismo reći, okoliš je imao premoć nad čovjekom – silinom svojih prirodnih moći. Susret s prirodom, u tom razdoblju, bio je za čovjeka sukob s nerazumnim, jačim i nepomirljivim silama. Napretkom znanosti i primjenom tehnologije čovjek je, na nekim razinama, dostigao i zaobišao sile prirode. Sada može nad prirodom vršiti nasilje, planski i sustavno. To čineći, došao je u povlaštenje, ali i u griješni odnos s prirodom (Echlin, 1993). Krajni ishod pokazao se poraznim i za okoliš i za samoga čovjeka. Standard i kvaliteta života čovjeka porasli su, ali uz neprihvatljivu cijenu za sadašnje stanje okoliša, a još više neprihvatljivu za cjelokupni standard i kvalitetu života općenito u prirodi i samoga čovjeka u bližoj i daljoj budućnosti. Može li čovjek, kao razumni djelatnik u prirodi, u ekosistemu, naći putove izmirenja, putove dobrobiti za sebe i za okoliš? Bez obzira na moguće teškoće u traženju tih mogućnosti i putova, izmirenje čovjeka i okoliša imperativ je sadašnjeg trenutka.

* Rad se temelji na autorovu izlaganju na hrvatsko–njemačkom simpoziju Goethe–Instituta Zagreb i časopisa »Socijalna ekologija« *Ekološki izazovi modernom društvu*, održanom 25. i 26. travnja 1996. godine u Goethe–Institutu u Zagrebu.

OSNOVNA POLAZIŠTA

Budući da »teorija o čovjeku određuje čovjekovu praksu«, kako kaže J. G. Ziegler (1985:37), presudno je naše shvaćanje čovjeka i njegove uloge u ovom svijetu. Odgovore na osnovna i vječna pitanja o čovjeku i njegovu svijetu čovjek–vjernik, snagom svoga razuma i vjere, traži u svojim svetim knjigama. Vjernik–kršćanin traži te odgovore u Bibliji i kršćanskoj predaji, u baštini istinskih kršćanskih mislilaca prošlih i sadašnjeg vremena. Korjene teološko–moralnog razmišljanja vjernika–kršćanina nad suvremenim ekološkim upitima otkriva nam *Drugi vatikanski sabor*, kad veli: »Radost i nada, žalost i tjeskoba ljudi našeg vremena... jesu radost i nada, žalost i tjeskoba također Kristovih učenika, te nema ničega uistinu ljudskoga a da ne bi našlo odjeka u njihovu srcu« (GS 1).

Izvan je dvojbe da žalost, zabrinutost pa i tjeskobu suvremenog čovjeka, uz ostalo, čini i sadašnje stanje okoliša koje mu za budućnost ne nudi previše ni nade ni radosti. Odgovornost za takvo stanje nosi čovjek pojedinac, udruženja, državne zajednice, i međunarodne organizacije. Razumije se, dakle, da u srcu Kristovih učenika, u njihovoj savjesti i svijesti odgovornosti pred Bogom, Stvoriteljem i svijeta i čovjeka u svijetu, odjekuje pitanje odgovornosti za ovaj svijet i život na njemu. Stoga, sasvim je shvatljivo, i ekološki problemi nalaze odjeka u srcu kršćana.

BIBLIJSKI DOMINIUM TERRAE

Objavljena Božja Riječ u Bibliji, svetopisamska poruka o čovjeku i njegovu poslanju u svijetu, osnovno je nadahnuće svakom vjerniku za njegovo etičko, ćudoredno razmišljanje i vrednovanje vlastitih opredjeljenja i djelovanja. Za ćudoredno, moralno razmišljanje na području ekoloških upita od zasebnog su značenja dva biblijska ulomka.

Prvi je ulomak iz prvog poglavlja knjige Postanka (Post 1,28), a govori prvenstveno o čovjekovoj vlasti i poslanju da upravlja, gospodari, ovim svojim svijetom:

I blagoslovi ih Bog i reče im: Plodite se i množite, i napunite zemlju, i sebi je podložite!

Vladajte ribama u moru i pticama u zraku i svim živim stvorovima što puze po zemlji.¹

Drugi je ulomak iz drugog poglavlja iste knjige (Post 2,15), a govori izričito o čovjekovoj obvezi spram njegova svijeta, tj. izriče brigu za svijet svoga postojanja:

Jahve, Bog, uzme čovjeka i postavi ga u edenski vrt, da ga obrađuje i čuva.

Jesu li ta dva teksta, kako bi na prvi pogled mogla izgledati, proturječna – kontradiktorna, ili pak samo oprečna–kontrarna? Ako su samo oprečna, kontrarna, ne stvaraju problem, već nude rješenje. Poznat je aksiom: *Contradictoria excluduntur, contraria componuntur*. Daljnjim izlaganjem pokušat ću iznijeti na vidjelo da je čovjek istodobno gospodar i sluga svoga svijeta.

U religijama izvan židovsko–kršćanske priroda je bila promatrana kao neka emanacija, vidljivo produljenje božanstva. Nepoznavanje prirodnih zakona dovodilo je

¹ Biblijski navodi uzeti su iz: *Jeruzalemska Biblija*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

čovjeka u stanje podređenosti i ropstva pred prirodnim pojavama, iz čega se onda radalo sakralno, praznovjerno poštivanje i obožavanje prirode i prirodnih pojava, kao i nebeskih tjelesa, planeta. Priroda je postala tabu, nešto u što čovjek ne smije dirati. U tom se stadiju čovjek pojavljuje manje kao gospodar a više kao žrtva ekosistema. Suprotno tome za biblijski je pogled znakovit izvještaj o stvaranju svijeta i čovjeka ni iz čega, *ex nihilo*, prije postojećega. Božanska je moć jedini izvor, uzrok i smisao svih stvari, pojava i čovjeka. Isključena je svaka mogućnost praznovjernog obožavanja prirodnih sila ili planeta, svaki animizam i panteizam. Činjenica da je čovjek jedini stvoren na sliku Božju, presudna je za njegov položaj među svim stvorenjima: »Odlučujuće u čovjekovoj sličnosti s Bogom jest u prvom redu u njegovoj funkciji u svijetu, u kojem nije rob – kako vidimo čovjeka u mezopotamskim mitovima – nego svijet treba zaposjesti, tj. angažirati se u njemu, kao Božja slika, tj. poput Boga« (Vidović, 1991:77).

Svetopisamski pogled na svijet i čovjeka nedvojbeno je antropocentričan. Sav izvještaj o stvaranju svijeta samo je uvertira u pojavu čovjeka. Čovjek je kruna svega stvorenoga. Međutim, taj antropocentrizam – čovjek u središtu svijeta – nije apsolutan nego relativan: uz čast da vlada svijetom, čovjek ima poslanje da *edenski vrt*, tj. vrt svojeg postojanja, svoj okoliš *obrađuje i čuva*. Tu je zatim izričiti naglasak na teocentrizmu, na usmjerenosti k Bogu. Sve stvoreno, pa i sam čovjek, proizašlo je od Boga i usmjereno je Bogu. Bog je jedini pravi Gospodar. Bog je sve stvorio, za sve se brine, svemu daje hranu. Čovjek, dok obrađuje i čuva vrt svoga postojanja, dok koristi svoj okoliš, mora računati s time da stvoreni svijet nije i ne može biti predmetom njegove samovolje. Zato će teolog Auer opravdano ustvrditi: »Antropocentričnost ne znači neumjerenost, nego uključuje razumijevanje ljudske mjere, u kojoj je i mjera prirode sadržana kao zahtjev. Gdje čovjek ne mari za mjeru prirode, njegovo je djelovanje ne samo neprirодно i protuprirодно, nego također neljudsko i protuljudsko« (Auer, 1984:64). Drugim riječima, biblijski izvještaj o postanku svijeta i čovjeka dodjeljuje čovjeku *dominium terrae* – vlast, gospodarenje, upravljanje zemljom i svim stvorenim bićima, ali i odgovornost za taj Božji svijet. I premda je po nauci Crkve čovjek »jedino stvorenje što ga je radi njega samoga Bog htio« (GS 24), ostaje nedvojbeno da je »jedna od svrha zašto su ljudska bića bila stvorena« (Brett, 1992:127), briga i odgovornost za ovaj svijet.

I onda kad čovjek raspolaze s drugim živim bićima ("vladajte ribama u moru i pticama u zraku, i svim živim stvorovima..."), kad ih prinosi kao žrtvu Bogu, time samo priznaje da ona u konačnici ne pripadaju njemu, da nije on njihov vrhovni gospodar. Pod dva vidika relativizirana je čovjekova vlast u svijetu.

Gledajući vertikalno, svijet nije nikakva čovjekova privatna svojina, jer veli Psalmist: »Jahvina je zemlja i sve na njoj« (Ps 24,1). Brojna su biblijska mjesta koja upućuju na samo relativnu, privremenu vlast čovjeka nad zemljom i živim bićima. Na to već upućuje sam nalog tjednog počinka (Izl 20,10–11). Još više, svakih sedam godina valja ostaviti zemlju za njezin počinak, kad ju se ne obrađuje (Lev 25,1–7). A svake jubilejske, tj. pedesete godine, svak se vraća na svoju očevinu, što znači da pojedinac ne može ni prodati ni kupiti zemlju zauvijek, kao što može njezin prihod i urod, jer Božja je poruka: »Zemlja se ne smije prodati potpuno, jer zemlja pripada meni, dok ste vi samo stranci i gosti kod mene« (Lev 25,23). Na svoj način to izriče apostol Pavao u govoru na Aeropagu u Ateni: »Bog koji stvori svijet i sve na njemu, on, neba i zemlje Gospodar...« (Dj 14,24). Vlast nad zemljom i svim stvorenim ima samo Čovjek božanske

moći, Isus–Bog: on može stišati oluju, zapovijedati vjetru, hodati po vodi (Mt 8,23–27), nahraniti mnoštvo umnažanjem kruha i riba (Mt 14,13–21); štoviše, on, »Sin Čovječji gospodar je subote« (Mt 12,8). Brižni, majčinski odnos Boga prema Zemlji, što je u krajnjoj liniji model za čovjekov odnos prema Zemlji, izrečen je u Bibliji na mnogo mjesta (npr. Job 38, 1–38; Ps 8,3, 65,9.13; 96,12, 104,31). Dakle, čovjek jest kruna svega stvorenja, ali smješten ne izvan ili iznad, nego unutar svijeta; živi i djeluje u zajednici sa svim stvorenim.

Gledajući horizontalno, na razini društvene pravednosti, »nitko nema pravo zauzeti okoliš na apsolutan i egoističan način. Svijet u kojem čovjek živi nije *res nullius*, ničije vlasništvo; on je *res omnium*, baština čovječanstva«, kako je pisao g. 1972. Konferenciji o okolišu u Stockholmu papa Pavao VI.²

Veliki autentični likovi u povijesti kršćanstva disali su biblijskim duhom. Spomenimo samo dva. Sveti Franjo Asiški (1181.–1226.) osjećao se toliko bliz svemu stvorenju i svim pojavam u prirodi, i povezan s njima, da ih označava naslovima najbližeg srodstva. Tako sunce i mjesec naziva braćom, a zvijezde i voda su mu sestre; zemlja mu je i sestra i majka. Temelj i nadahnuće za svoju odu *Pjesma stvorova*³ Franjo je našao u mnogim biblijskim tekstovima, posebno u *Pjesmi triju mladića* (Dan 3,57–82). Drugi je lik sveti Ignacije Loyolski (1491.–1556.). U svojoj knjižici *Duhovne vježbe*, u meditaciji o stvaranju svijeta i čovjeka, govori o čovjekovu mjestu i ulozi u svijetu. Temeljni kriterij za čovjekov odnos spram svih stvorenih stvari sažima u poznati aksiom: *tantum – quantum*, tj. toliko – koliko, kad kaže: »Odatle slijedi da se čovjek smije njima poslužiti toliko koliko ga podupiru u njegovu određenju« (de Loyola, 1971:23). To znači da se čovjek služi svim stvorenim dobrima i stvarima toliko koliko je to razborito potrebno, i u cjelini gledajući, korisno. Stoga se *tantum – quantum – toliko – koliko* može prevesti i kao *stewardship*, vodstvo: naime, čovjek gospodari stvorenjima, služi se stvorenjima pazeći da ona postignu svoj cilj prema finalnosti zacrtanoj u njihovom biću.

U brojnim crkvenim dokumentima dotiče se pitanje ljudskog okoliša. Tako već spomenuti Drugi vatikanski sabor veli: »Čovjek, stvoren na sliku Božju, primio je nalog da sebi podloži zemlju sa svime što ona sadržava, da upravlja svijetom u pravednosti i svetosti, te da priznajući Boga stvoriteljem svega k njemu upravi sebe i sveukupnu stvarnost, da time što su sve stvari podvrgnute čovjeku bude ime Božje slavljeno po svojoj zemlji« (GS 34).

U crkvenom dokumentu koji je u cjelini posvećen pitanju ljudskog okoliša, *Mir s Bogom Stvoriteljem – mir s cjelokupnim stvorenjem*, papa Ivan Pavao II. polazi od činjenice da je svijet iz ruke Stvoriteljeve izišao dobar, a nered je u njega ušao po moralnom neredu, po čovjekovu grijehu. Nesklad iz nutarnjeg, duhovnog okoliša – iz savjesti čovjeka, prenesen je u vanjski okoliš, u stvoreni svijet. U zaključnoj točki Papa veli: »Zalaganje vjernika za zdravu sredinu rađa se izravno iz njegove vjere u Boga Stvoritelja, iz shvaćanja posljedica istočnog grijeha i osobnih grijeha te sigurnosti da nas je Krist otkupio. Poštovanje za život i za dostojanstvo ljudske osobe uključuje

2 Usp. *L'Osservatore Romano*, 7. VI. 1972, str. 1; engleski tekst: Gremillion, J., *The Gospel of Peace and Justice* (str. 108–109). Maryknoll, 1976.

3 Pjesma je često otisnuta na razglednicama s Franjinim likom, a može se naći u zborniku: Franjo među Hrvatima, Samostan Vrbančičeva 35, Zagreb 1976, str. 77–78.

također poštovanje stvorenog i brigu za stvoreno, koje je pozvano da se ujedini s čovjekom kako bi hvalilo Boga«. ⁴

U enciklici *Centesimus Annus* Ivan Pavao II. gotovo da sažima svu nauku kad kaže: »Čovjek koji otkriva svoju sposobnost da preobražava, i u izvjesnom smislu da stvara svijet vlastitim radom, zaboravlja da se to odvija uvijek na temelju prvog izvornog dara stvari od Boga. Čovjek misli da može samovoljno raspolagati zemljom podvrgavajući je bez pridržaja svojoj volji kao da ona ne bi imala vlastita oblika i prethodne namjene koju joj je dao Bog. Čovjek tu namjenu, istina, može razvijati, ali je ne smije izdati. Umjesto da vrši svoju ulogu Božjega suradnika u djelu stvaranja čovjek se stavlja na mjesto Boga te tako na kraju izaziva pobunu prirode koju više tiranizira nego njome vlada. (...) Dok se s pravom vodi briga, također mnogo manje nego što je nužno, da se očuva prirodni 'habitat' raznih životinjskih vrsta kojima prijeti nestanak, jer se zna da svaka od njih daje poseban doprinos općem skladu na zemlji, premalo se nastoji oko toga da se održe moralni uvjeti autentične 'ljudske ekologije'. Bog je čovjeku dao ne samo zemlju, koju mora upotrebljavati poštivajući izvornu nakanu po kojoj mu je darovana kao dobro; Bog je dao čovjeku i njega samoga, te čovjek, stoga, mora poštivati naravnu i moralnu strukturu kojom je obdaren. U tom kontekstu treba spomenuti teška pitanja moderne urbanizacije, potrebe urbanizma koji se brine za život osoba, a i dužnu brigu za 'socijalnu ekologiju rada'«. ⁵

U svojoj dvanaestoj enciklici, o dostojanstvu i nepovredivosti ljudskog života, Ivan Pavao II. govori i o nužnim pretpostavkama za život, a koje tvori ljudski okoliš, pa podsjeća na temelje svega: »Stvorenje bez Stvoritelja iščezava... Štoviše, kad je Bog zaboravljen stvorenje postaje neshvatljivo... I sama priroda nije više 'majka', svodi se na 'materijal' podložan svim manipulacijama... Živeći 'kao da Bog ne postoji', čovjek gubi ne samo misterij Boga, nego i svijeta, pa i misterij samoga svoga bića«. ⁶

LEX ORANDI – LEX CREDENDI

Iz autentičnog shvaćanja biblijske poruke izrasla je molitva Crkve. Tu dolazi do izražaja klasično načelo: *Lex orandi – lex credendi*. To znači, ono što i kako se moli, što se u molitvi izriče, to se i vjeruje. Spominjemo samo jedan liturgijski tekst, onaj iz četvrte Euharistijske molitve: »Slavimo te, Oče sveti, velik si i sva si djela svoja mudro i s ljubavlju učinio, čovjeka si saznao na svoju sliku i povjerio mu brigu za cijeli svijet, da služi samo tebi, Stvoritelju, a svemu stvorenju gospodari«. ⁷ Tako se u molitvi Crkve divno združuje i *dominium terrae* i *adoratio Dei Creatoris*: čovjekova vlast nad zemljom, nad svim stvorenjem, i njegov poklon Bogu, Stvoritelju – i svijeta i čovjeka. Tako se na jedini ispravan način tumači i opravdava čovjekova ograničena vlast nad zemljom u okviru vrhovne Božje vlasti, tj. antropocentrizam u teocentrizmu.

UZURPIRANI DOMINIUM TERRAE

U vrijeme zanosnog oduševljenja nad svekolikim naglim razvojem iz šezdesetih godina ovoga stoljeća nastala je izreka: »Čovjek smije sve što može, a ne mora ništa«.

4 Ivan Pavao II., *Mir s Bogom Stvoriteljem – mir s cjelokupnim stvorenjem* (papina poruka za svjetski dan mira g. 1990.), Kršćanska sadašnjost, 51 (22. 12. 1989), br. 16.

5 Ivan Pavao II. (1991). *Centesimus Annus – Stota godina*, br. 37. i 38. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

6 Ivan Pavao II. (1995). *Evangelium vitae – Evanđelje života*, br. 22. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

7 Rimski misal, str. 365; usp. također peto Predslovlje nedjelja kroz godinu, str. 414.

Nije trebalo dugo čekati otrežnjavajuće pitanje: »Smije li čovjek sve što može?« Odnosno: »Je li sve ono što je tehnički moguće, ujedno i etički, moralno moguće«, tj. moralno dobro, poželjno i ostvarivo? Gledano tehnički, čovjek može razoriti zemlju; može li to, tj. smije li to i etički? Čovjekov napredak i razvoj kao sjena prate druge pojave, ili nuspojave, koje prijete ugrožavanjem pa čak i uništenjem života, štoviše, i samih uvjeta života. Zanosni napredak izokrenuo se u ubojiti napredak. Raste novo saznanje: Što više čovjek može, to je veća njegova etička i moralna odgovornost.

Mogu se čuti glasovi optužbe da je za sadašnje tragično stanje nereda u ekosistemu kriva židovsko–kršćanska religija (Drewermann, 1981). Uz već spomenuti biblijski tekst o *dominium terrae*, pozivaju se i na neka mišljenja iz prošlosti. Tako se spominje Descartes (1596.–1650.), koji, polazeći od svoga: *Cogito, ergo sum – Mislim, dakle, jesam* (Descartes, 1975.), stavlja na jednu stranu subjekt–čovjeka, a na drugu sve ostalo. Priroda i stvari oko nas nisu drugo doli *res extensa* – stvari čovjeku na raspolaganje za korištenje. Tako bi se dokidala razlika između kamena, cvijeta, ptice...što za čovjekov odnos prema prirodi u cjelini ima nesagledive posljedice. Iz toga se rađa mentalni sklop koji, prema analizi Hansa Jonasa, vodi u logiku bez metafizike, u nihilizam, u redukcionistički materijalizam.⁸

Bacon (1561.–1626.) iznosi aksiom: *Znanje je moć* (Bacon, 1986: 26, 37, 123). Što je veće naše znanje, to je veća naša moć i vlast nad zemljom. Ako možda i sam Bacon nije mislio do tih razmjera, prema njegovom načelu može čovjekov interes, ili egoizam, postati mjerilo za odnos prema prirodi i svemiru. Zato će Koprek, analizirajući filozofijsku misao tog vremena, zaključiti: »Takav nas način domišljanja polako uvodi u društvo rizika i iskustvo šokova« (Koprek, 1991:31). Tu smo – ako se to načelo radikalno primjeni – već na tragu modernog mentaliteta i ekološkog nereda. Zanimljivo je, međutim, da na istim stranicama, kod Bacona, možemo čitati i drukčije poglede: »Čovjek sluga i tumač prirode... Priroda se naime pobjeđuje samo pokoravajući joj se« (str. 37–38).

Iz već prije izloženog, jasno je da takvo shvaćanje nije nipošto biblijskog, već starogrčkog stoičkog i modernog potrošačkog mentaliteta. Ipak, ako ju se već ne može potpuno okriviti, pokušava se progurati mišljenje da je židovsko–kršćanska tradicija, demitologizacijom prirode, stvorila barem odsudne duhovne pretpostavke za potonji ubojiti napredak znanosti i razvoj razarajuće tehnologije u zapadnom, kršćanskom svijetu.

DRAMA MANIPULACIJE

Kroz brojna stoljeća čovjekove nemoći pred silinom prirodnih pojava, biblijski čovjekov *dominium terrae* uopće nije ugrožavao okoliš. I dosljedno, nije predstavljao nikakav čudoredni problem. Više je bio ugrožen čovjek od okoliša (prirodnih nepogoda), nego li okoliš od čovjeka. U novije vrijeme problem je nastao ne iz obijesti, već iz čovjekove prirodne potrebe da se životno snađe u tom svijetu. Biljni i životinjski svijet uvjetovan je, razvija se i živi na sasvim određenim dijelovima zemlje, u sasvim

8. Usp.: Babić, M. (1995). Očuvanje prirode po Hansu Jonasu. *Mir svim stvorenjima na Zemlji* (Zbornik), Vijeeće za pravdu, mir i skrb za sve stvoreno Južnoslavenske konferencije franjevačkih provincijala OFM. Sinj, 1995, (str. 117–130); Vogel, L. (1995). Does Environmental Ethics Need a Metaphysical Grounding? *Hastings Center Report*, Special Issue, 25:30–39.

određenim klimatskim i prostornim uvjetima života. Za razliku od drugih živih bića, čovjek može živjeti posvuda na zemlji, ali ne nalazi posvuda svijet prikladan za sebe. Tek prilagodbom, manipulacijom svijet može postati čovjekovim boravištem. Zato veli Endres o čovjekovu odnosu prema svijetu: »Da bi se očuvao i razvijao sama sebe, čovjek ga mora transformirati, mora ga pretvoriti u svoje prebivalište: čovjek mora manipulirati svijetom« (Endres, 1974:11). Kad je u pitanju manipulacija, ne radi se, dakle, o nekoj objesti, već o nužnosti zakona prirode. Kao uvijek i posvuda, tako i ovdje, presudno je pitanje mjere i cilja čovjekovih zahvata u okoliš.

Manipulacija kojom čovjek unosi ili vraća u svoj svijet prvobitni sklad i ravnotežu, kojom prilagođuje svijet prema potrebama i zahtjevima ljudskih dimenzija, poštujući smisao i finalnost pojedinih dijelova pod vidikom cjeline, ne narušava ravnotežu ekosistema. To je manipulacija–prilagodba: korektura + transformacija. Takvim zahvatom u svijet čovjek oplemenjuje svoj okoliš i sama sebe. To se, međutim, ne događa uvijek tako. A uzrok se često ne želi imenovati njegovim pravim imenom.

Iskonskim grijehom čovjek je unio nesklad i nered u sama sebe. Slikovito a i vrlo stvarno rečeno, od početnog edenskog vrta našao se usred trnja i korova (Post 3,1–19). Onečišćenost nutarnjeg okoliša – savjesti, neizbježno se odražava ne samo u čovjekovu odnosu prema Bogu, nego i prema drugim ljudima, i prema svim stvarima. Nakon zagađivanja unutarnjeg, moralnog okoliša, čovjek počinje trovati i vanjski okoliš, vanjski svijet. Tada stupa na scenu porazna manipulacija–alteracija: to je pokušaj izmjene same prirode, u kojoj se čovjek počinje vladati kao neograničeni vladar i korisnik, zapravo beskrupulozni izrabljivač prirode. Služi se neumjereno i nerazborito svojom moći u prirodi. Ne obazire se na zakonitosti pojedinih stvorenja u okviru cjeline prirode. Svoje zahvate programira na kratki rok, zanima se samo za trenutačnu korist za sebe, a previđa posljedice na dugu stazu. U glavnoj i nezasitnoj težnji za dobitkom i užitkom kadar je žrtvovati sve, ne gledajući na posljedice u budućnosti. Dok na kratki rok hvata velike kamate – visoki standard života, na dugi rok ugrožava i samu glavnicu – mjesto života.

Suvremeni manipulator, *homo technicus*, svjestan svoje moći, zapravo umišljen u svoju sve–moć, želi ostvariti totalni *dominium terrae*: kako u mikrokozmosu – genetsko inženjerstvo, tako u makrokozmosu –u prirodi oko sebe. Tu je pogažena temeljna istina antropocentrizma u teocentrizmu, naime, da čovjek jest kruna stvorenja, ali ne iznad ili izvan, nego usred toga svijeta, a vrhovni gospodar svega stvorenog je Bog.

Grješni *homo faber*, bez holističke vizije svijeta i holističke etike – bez cjelovitog pogleda na svijet i bez odgovornosti za sav svijet, dobrim je dijelom izgubio sposobnost predviđanja sveukupnih posljedica svoga djelovanja. S pravom kaže Häring: »Neosporna je činjenica da je nerazboriti homo faber, lišen mudrosti i predviđanja, što bi ih kao homo sapiens morao posjedovati, vodič u pustinju i razaratelj biološke stabilnosti« (Häring, 1986:293). Tako smo od stanja u kojem je čovjek bio ugrožen od ekosistema dospjeli u stanje da je ekosistem ugrožen od čovjeka. A time je ugrožen i sam čovjek. Jesmo li toga postali svjesni prekasno?

SVIJET ŽIVOTINJA

Sve što je rečeno o čovjekovom odnosu prema okolišu, odnosi se na zaseban način prema *neživoj* prirodi, kao i na osobit način prema živoj prirodi: biljnom svijetu, i na opet sasvim zaseban način, prema životinjskom svijetu. Ova tema, odnos čovjeka

prema životinjama, zaslužuje posebnu pozornost i obrazlaganje,⁹ čemu se u ovom izlaganju ne možemo pobliže posvetiti. Ipak, ukratko, nije pretjerano reći, da u odnosu prema životinjama čovjek na vrlo značajan način izriče svoju ljudskost: u načinu i uvjetima uzgajanja, uporabe, pokusa... Različite su vrste životinja, za ravnovjesje u cjelokupnom ekosistemu značajne ili čak presudne. Odnos čovjeka prema životinjama na različite, sebi svojstvene načine, testira čovječnost čovjeka. To posebice vrijedi za neke vrste ponašanja na rubu – i izvan ruba – razbora u prošlosti, kao i za neke druge u sadašnjosti.

NI SLOBODA BEZ ZAKONA – NI ZAKON BEZ SLOBODE

Kao put izmirenja i rješenja sukoba čovjeka i okoliša danas susrećemo ponudu koju bismo mogli nazvati prijelaz iz jednog ideologijskog sustava u drugi: s jedne strane nuđa se *sloboda bez zakona* – bezobzirnost spram zakonima prirode, tj. totalna manipulacija; s druge strane nuđa se *zakon bez slobode* – osporavanje čovjekovih zahvata u prirodu, tj. tabuiziranje prirode.

U ranim počecima povijesti ljudskog roda čovjekovi zahvati u okoliš bili su zapravo obrambene naravi. Bilo je to nastojanje da čovjek nadživi unatoč nesmiljenim silama prirode. Siloviti i bezobzirni zahvati u okoliš, novijeg datuma, ugrozili su ravnotežu u ekosistemu, a i same uvjete čovjekova daljnjeg postojanja. Iskonska dužnost pozitivne manipulacije izrodila se u negativnu, tj. u izopačenu eksploataciju, izrabljivanje svijeta. Izlaz iz današnjeg stanja ugroženosti nije ni u bijegu od odgovornosti, ni u ponovnom tabuiziranju prirode, već u prementalizaciji današnjeg čovjeka u skladu s biblijskom porukom o Bogu, svijetu i čovjeku.

AMOR TERRAE

Kao uvod možemo uzeti pjesmu *Što Zemlju boli*: »Zemlju boli kada se djeca / Samo igraju rata, / A kamoli kad joj svakodnevno / U srce zabija tisuće granata. // Zemlju boli kad je ljudi ruju, / A pogotovo kad je pljuju. / A najviše jednu zemlju boli / Što je malo ljudi voli« (jedna od nagrađenih pjesama uz RIO Zemaljski skup, 1–12. lipnja 1992; napisao ju je Đorđo Galasso, učenik V.a OŠ 'Ruđer Bošković' u Splitu; »Okoliš«, izvanredni broj, 1992, str. 1).

Polazeći od saznanja o aktualnom stanju ljudskog okoliša, teolog Moltmann se pita: »Ima li moderno društvo budućnost?« Misli da ima i odgovara da se ta »budućnost zove obraćenje« (Moltmann, 1990:70). Sadašnje stanje ekosistema jest ozbiljno, ali ne nepopravljivo. Nekom pesimizmu ili fatalizmu nema mjesta. Još uvijek postoji put prema zdravijem okolišu, jer još uvijek postoji opravdana i stvarna nada u zdravijem čovjeku. To je duhovna katarza, tj. duhovno očišćenje, prepород, obraćenje, promjena načina mišljenja i djelovanja, ozdravljenje unutarnjeg, duhovnog okoliša. Drugim riječima, potrebna je i na tom području duhovna obnova.

Sadašnje opustošenje okoliša pokazatelj je i lošeg stanja ljudskih odnosa i sadašnje ljudske nekulture, individualnog i kolektivnog egoizma, a što je prema nobelovcu

⁹ Regenstien, L. G. (1991). *Repelinish the Earth*. London: SCM Press. Zaseban pristup životinjama pruža knjiga *molitva* pojedinih životinja. Bernos de Gasztold, C. (1978). *Molitve iz korablje*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Lorenzu jedan od osam smrtnih grijeha civiliziranog čovječanstva (Lorenz, 1974:107). Iz takvog nam stanja teolog Metz upućuje poziv na antropološku revoluciju, (Metz, 1980:60–66) tj. na obnovu istinskog humanizma, na oslobođenje od suvišnog bogatstva, od našeg konzumizma u kojem konačno konzumiramo sami sebe. A filozof i državnik von Weizsäcker poziva na asketsku kulturu svijeta, na kulturu skromnosti i umjerenosti (C. F. von Weizsäcker, 1987:89). Poziv znači da u čovjeka i u znanost treba unositi novu svijest kako je potrebno učiti i naučiti krepost odricanja od ugrožavajućeg izobilja; da umjesto hedonizma – bezobzirne potjere za užicima, treba uzgajati skromnost i umjerenost u upotrebi, a solidarnost u raspodjeli dobara. Opće je, naime, iskustvo da se u svakom ljudskom životu, koji iole želi biti ljudski odgovoran i uspješan, tj. moralan, pretpostavlja kultura odricanja, kultura askeze, kultiviranje nagona, solidarnost sa svim stvorenjem i s drugim ljudima.

Na području ekološke kulture neophodno je kultiviranje nagona za posjedovanjem i izrabljivanjem zemlje, zraka i vode. Od pljačkaša i izrabljivača, čovjek treba postati štovalac i prijatelj svoga okoliša. Sama ekologija, govor i rasprava o ljudskom okolišu, treba prerasti u ekofiliju, tj. u prijateljstvo i ljubav prema okolišu, u ljubav iz koje se rađa nova ekološka kultura holističkog, cjelovitog moralnog nazora na svijet.

Pojam ljubavi temeljni je pojam u kršćanstvu. U svojoj biti ljubav nije osjećaj, premda je značajno da ju prate osjećaji. Možemo ljubiti i protivno osjećajima, npr. ljubav prema neugodnim osobama, čak prema neprijatelju. Ljubav je, naime, odluka slobodne volje. Da odluka bude dostojna čovjeka, treba biti razumna. Ljubav na području ekološke etike znači razumno–osjećajan odnos prema svijetu oko nas, posebice prema životu na svim njegovim stupnjevima: biljnom, životinjskom i ljudskom.

Kad *dominium terrae* bude utemeljen na *amor terrae*, rodit će se nova, zdrava i humana ekološka kultura. Ernst U. von Weizsäcker svoje djelo o ekologiji završava ovim značajnim zaključkom: »Zemlja zaslužuje da ju promatramo kao našu domovinu. Domovina se, to znaju sve kulture, ne razara« (E. U. von Weizsäcker, 1990:272). Uistinu: Domovina se ne razara, nego čuva, uljepšava – ljubi.

Osnovna je istina kršćanske vjere da je Bog ljubav (1 Iv 4,8) i da je iz ljubavi sve stvorio, te da s ljubavlju i danas djeluje u svijetu. Ako je Bog ljubav i djeluje iz ljubavi, onda slijedi da i čovjek, stvoren na sliku Božju (Post 1,27), ako želi biti uistinu čovjek, treba djelovati iz ljubavi. Kada današnji grješni *homo faber – homo technicus*, putem duhovnog unutarnjeg preporoda, katarze duše, postane uistinu *homo sapiens – čovjek mudra pogleda i holističke etike*, njegov *dominium terrae – vladanje zemljom* prerasti će u *amor terrae – ljubav prema zemlji*.

Time su ujedno naznačene mogućnosti i putovi izmirenja čovjeka i okoliša. Veliki, konačni ideal izmirenja, zacrtan je odavno u Bibliji. Od više zanimljivih mjesta (Rim 8,19–22; Kol 1,15–20) spomenimo Izaijino proročanstvo, i njegovo viđenje završnog, konačnog isključenja zla iz svijeta, i izmirenja svega stvorenog: »Vuk će prebivati s jagnjetom, ris ležati s kozličem, tele i lavić zajedno će pasti, a djetesce njih će vodit... Zlo se više neće činiti, neće se pustošiti na svoj svetoj gori mojoj« (Iz 11,6–9). Koliko će čovjek od toga ostvariti u sadašnjem stanju, prije eshatona – preobrazbe svijeta, ovisi uvelike o njegovoj ograničenosti i nesavršenosti, ali i o stupnju njegove moralne svijesti i dobre volje.

LITERATURA:

- *** (1970). **II. Vatikanski koncil, Dokumenti, Gaudium et spes br. 1.** Zagreb: Kršćanska sadašnjost. (skraćeno GS 1)
- *** (1970). **II. Vatikanski koncil, Dokumenti, Gaudium et spes br. 24.** Zagreb: Kršćanska sadašnjost. (skraćeno GS 24)
- *** (1970). **II. Vatikanski koncil, Dokumenti, Gaudium et spes br. 34.** Zagreb: Kršćanska sadašnjost. (skraćeno GS 34)
- Auer, A. (1984). **Umweltethik.** Düsseldorf: Patmos.
- Babić, M. (1995). **Očuvanje prirode po Hansu Jonasu, Mir svim stvorenjima na Zemlji** (Zbornik), Vijeće za pravdu, mir i skrb za sve stvoreno Južnoslavenske konferencije franjevačkih provincijala OFM, Sinj, 1995, 117–130.
- Bacon, F. (1986). **Novi organon.** Zagreb: Naprijed.
- Bernos de Gasztold, C. (1978). **Molitve iz korablje.** Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Brett, P. (1992). **Love Your Neighbour. The Bible and Christian Ethics Today.** London: Darton, Longman & Tod.
- Descartes, R. (1975). **Meditacije o prvoj filozofiji. II. Meditacija.** Zagreb: Izvori i tokovi.
- Drewermann, E. (1981). **Der tödliche Fortschritt** (3. izd.). Regensburg: F.Pustet.
- Echlin, E. P. (1993). Dare ecology use the word 'sin'? **The Month**, 5(1993):206–210.
- Endres, J. (1974). **L'uomo manipolatore.** Roma: Paoline.
- Häring, B. (1986). **Kristov zakon. Slobodni u Kristu.** Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Ivan Pavao II. (1991). **Centesimus Annus – Stota godina**, br. 37. i 38. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Ivan Pavao II. (1995). **Evangelium vitae – Evandjelje života**, br. 22. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Ivan Pavao II. (1990). Mir s Bogom Stvoriteljem – mir s cjelokupnim stvorenjem (papina poruka za svjetski dan mira g.1990.). **AKršćanska sadašnjost** A 51, (22.12.1989), br. 16.
- *** **Jeruzalemska Biblija.** Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Koprek, I. (1991). Ekološka kriza – izazov praktičnoj filozofiji. **Obnovljeni život**, 1.
- Lorenz, K. (1974). **Die acht Todsünde der zivilisierten Menschheit** (7. izd.). München: Piper.
- Loyola, I. de (1971). **Duhovne vježbe** br. 23. Zagreb: FTI.
- Metz, J. B. (1980). **Jenseits bürgerlicher Religion.** München–Mainz: Kaiser–Grünewald.
- Moltmann, J. (1990). **La societe' moderne a–t–elle un avenir?** Concilium 227.
- Okoliš, izvanredni broj, lipanj 1992, Zagreb: Ministarstvo graditeljstva i prostornog uređenja.
- Regenstein, L. G. (1991). **Repelenish the Earth.** London: SCM Press.
- *** (1980). **Rimski misal**, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Usp. **L'Osservatore Romano** 7. VI.1972, str. 1; engleski tekst: J. GREMILLION, **The Gospel of Peace and Justice**, Maryknoll 1976, str. 108–109.
- Vidović, P. (1991). Ekologija na prvoj strani Biblije. U: Požaić, V. (ur.), **Ekologija. Znanstveno-etičko–teološki upiti i obzori** (str. 77). Zagreb: FTI.
- Vogel, L. (1995). **Does Environmental Ethics Need a Metaphysical Grounding?** Hastings Center Report, Special Issue, 25:30–39.
- Weizsäcker, C. F. von (1987). **Die Zeit drängt. Das Ende der Geduld.** Hemberg bei Wien: Wiener Verlag.
- Weizsäcker E. U. von (1990). **Erdpolitik. Ökologische Realpolitik an der Schwelle zum Jahrhundert der Umwelt** (2. izd.). Darmstadt: WB.
- Ziegler, J. G. (1985). Extrakorporale Zeugung in moraltheologischer Sich. **Trierer Theologische Zeitschrift**, 94(1985):37.

DOMINIUM TERRAE – AMOR TERRAE.
CONCILIATION BETWEEN A MAN AND NATURE

Valentin Požaić

Institute of Philosophy and Theology of the Society of Jesus, Zagreb

Summary

In the early beginnings of the history of mankind, human holds of environment were in fact of defence character. Fatal holds of environment, of the latest period, have borne the fruit of crushingly conflict of a man and nature, and endangered the ecosystem itself. The way to conciliation, the way out of present state of being endangered is not in an escape from responsibility, nor in making again a taboo of nature, but in prementalization of present man – in accordance with the biblical message. The basic truth of Christian faith is the belief that God is love. Man's mission is, because he is an image of God, to manage the world with love. The authentic dominium terrae has its grounds and justification in amor terrae.

Key words: *Christian faith, dominium terrae, ecosystem, encyclical letter, love, manipulation, peace with nature, peace with God, responsibility*

DOMINIUM TERRAE – AMOR TERRAE.
DIE VERSÖHNUNG VON MENSCH UND NATUR

Valentin Požaić

Philosophisch–Theologisches Institut der Gesellschaft Jesu, Zagreb

Zusammenfassung

In den Frühanfängen der menschlichen Spezies waren die Eingriffe des Menschen in die Umwelt im Grunde genommen defensiver Art. Die todbringenden Eingriffe in die Umwelt neueren Datums führten zu einem vernichtenden Konflikt zwischen Mensch und Natur und gefährdeten das Ökosystem selbst. Der Weg der Versöhnung, der Ausweg aus dem heutigen Zustand der Gefährdung liegt weder in der Flucht vor Verantwortung noch in der erneuten Tabuisierung der Natur, sondern in der Vormentalisierung des Menschen von heute, und zwar im Einklang mit der biblischen Botschaft. Gott ist Liebe – dies ist eine grundlegende Wahrheit des christlichen Glaubens. Die Mission des Menschen, der ein Abbild Gottes ist, besteht darin, die Welt in Liebe zu leiten. Die Grundlage und Berechtigung der authentischen dominium terrae liegt in der amor terrae.

Grundbegriffe: *christlicher Glaube, dominium terrae, Enzyklika, Friede mit Gott, Friede mit der Natur, Liebe, Manipulation, Ökosystem, Verantwortung*